

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

- 2 Сыздық Р. Қазақ тіліндегі ескіліктер мен жаңалықтар [Мәтін]. – Алматы: Арыс, 2009. – 272б.
- 3 Эрлихман В.В. Беда Достопочтенный. Церковная история народа англоv. [Перевод]. Санкт-Петербург: Алетейя, 2001. – 21,22– с.с
- 4 Аджиев М.Э. «Тюрки и мир: сокровенная история» [Текст]. – Москва: ООО «Издательство АСТ», 2004. – 649с. – ISBN 5-17-024789-3
- 5 Kent, Kentberry туралы библиографиялық мағлұматтар [Электронды ресурс] – Қол жеткізу тәртібі: <https://en.wikipedia.org/wiki/Kent>
- 6 Online Etymology Dictionary. – [Электронды ресурс] – Қол жеткізу тәртібі: <https://www.etymonline.com>
- 7 Черчилль У. С. Рождение Британии [Текст]. – М.: Русич, 2010. – 574 с
- 8 Древние индоевропеизмы в тюркских языках. – [Электронный ресурс] – : <https://forum-eurasica.ru>
- 9 Сулейменов О. Тюрки в доистории. О происхождении древнетюркских языков и письменностей [Текст] . – Алматы. – Атамұра. – 2004. – 320с
- 10 Кеңесбаева Ү. Ағылшын тіліндегі түркізмдер. – [Электронды ресурс] – Қол жеткізу тәртібі: <https://anatili.kazgazeta.kz/news/4385>
- 11 Online Merriam-Webster Dictionary. – [Электронды ресурс] – Қол жеткізу тәртібі: <https://www.etymonline.com>
- 12 Олизько Н.С., Хамитова Ш. А., Адилова А. С., Ибраева А.Г. Үнді-еуропа тілдерінде ұшырасатын түркі сөздері туралы [Мәтін]. // Торайғыров университетінің Хабаршысы.-Филология сериясы.-2022. – №3. – Б. 171-179
- 13 Khamitova Sh., Adilova A., Olizko N. Historical backround of Turkizms in English language. [Text]. // Bulletin of Karaganda University. Philology series.-2021.-№2.-P 53-58 <http://doi.10.31489/2021Ph2/53-58> UDK 621.313.333.02
- 14 Khassenov B. Sound symbolism in the Proto-Turkic language. // NAMES: 3L: LANGUAGE, LINGUISTICS, LITERATURE, 27(1), 102-114. <http://doi.10.17576/3L-2021-2701-08>
- 15 Kiaer J., Calway N., Ahn H. Chinese, Japanese and Korean-inspired Culinary Words in the English Language. // NAMES: 3L: LANGUAGE, LINGUISTICS, LITERATURE, 3L: LANGUAGE, LINGUISTICS, LITERATURE, THE SOUTHEAST ASIAN JOURNAL OF ENGLISH LANGUAGE STUDIES Vol 27(3), September 2021 <http://doi.org/10.17576/3L-2021-2703-01>
- 16 Khassenov B., Adilova A., Rapisheva Z. Colour Symbolism in Turkic Culture: A New Look in the Reconstruction of Colour Designation. // NAMES: PERTANIKA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES. 2022, 30(4), 1753–1766

Ш.А. Хамитова

О фонетической и грамматической адаптации тюркизмов в английском языке

В данной статье рассматривается проблема слов со схожим значением и этимологией в английском и казахском языках. Обмен культурными и языковыми единицами стимулирует внутренние силы принимающего языка и создает условия для его дальнейшего развития. Известно, что некоторые звуковые идентичности и звуковые обмены, происходящие между различными языками в результате прохождения языка различных исторических стадий, приводят к лингвистическим изменениям. Статья будет направлена на то, чтобы на конкретных примерах показать сходные места английского и казахского слов, опираясь на данные зарубежных и отечественных ученых-лингвистов, доказать, что под влиянием принимающей системы претерпели множество фонетических, грамматических и даже семантических изменений и адаптировались к закономерностям грамматики принимающего языка.

Ключевые слова: история слов, английский язык, языковые связи, тюркизмы на индоевропейских языках, процесс ассимиляции.

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

Sh.A. Khamitova

About phonetical and grammatical adaptation of turkisms in english

This article discusses the problem of words with similar meanings and etymology in English and Kazakh. As a result of linguistic relations, not individual sounds and morphemes, but also lexical units and stable word combinations are included from one language system to another. The article will be aimed at showing by concrete examples similar places of English and Kazakh words, based on the data of foreign and domestic linguists, to prove that under the influence of the host system they have undergone many phonetic, grammatical and even semantic changes and adapted to the patterns of grammar of the host language.

Key words: the history of words, English, language connections, Turkisms in Indo-European languages, the process of assimilation.

References

- 1 Zhubatova B.N. Qazaq tilindegi arab, parsy kirme frazeologızmdar [Arabic and Persian idioms in the Kazakh language] [Text].- 2-basylym.-Almaty: Qazaq ынiversiteti, 2014. – 3, 5 p.
- 2 Syzdyk R. Qazaq tilindegi eskilikter men jańalyqtar [Old and new in the Kazakh language] [Text].- Almaty: Arys, 2009. – 272p.
- 3 Ehrlichman V.V. Beda Dostopochtennyı. Serkovnaia istoria naroda anglov [Bede’s Ecclesiastical History of the English People][Translation].- Sankt-Peterbúrg: Aleteia, 2001. – 21,22-p
- 4 Adzhiev M.E. «Túrki i mir: sokrovennaia istoria» [Turks and the World: a secret history] [Text].- Máskeý: « AST baspasy JSHS, 2004.- 649S. - ISBN 5-17-024789-3
- 5 Kent, Kentberry týraly bibliografialyq maǵlumattar [Bibliographic information about Kent, Kentberry].- [Electronic resource] – Access mode: <https://en.wikipedia.org/wiki/Kent>
- 6 Online Etymology Dictionary.- [Electronic resource] – Access mode: <https://www.etymonline.com>
- 7 Churchill W. S. Rojdenie Britanii [The birth of Britain] [Text].- M.: Rýsich, 2010. – 574 p
- 8 Drevnie indoeuropeizmy v túrkskih ıazykah [Ancient Indo-Europeanisms in the Turkic languages].- [Electronic resource] – Access mode: <https://forum-eurasica.ru>
- 9 Súleimenov O. S. Túrki do istorii. O proishhojdenii drevnetúrkskih ıazykov ı pısmen osteı [The Turks in prehistory. On the origin of ancient Turkic languages and scripts].- [Text].- – Almaty. – Atamura. – 2004. – 320p
- 10 Keńesbaeva Ú. Aǵylshyn tilindegi túrkızmdar [Turkisms in English]. – [Electronic resource] – Access mode: <https://anatili.kazgazeta.kz/news/4385> 2010
- 11 Online Merriam-Webster Dictionary. –[Electronic resource] – Access mode: <https://www.etymonline.com>
- 12 Olizko N.S., Khamitova Sh.A., Adilova A.S., Ibraeva A.G. Úndi-eýropa tilderinde ushyrasatyn túrki sózderi týraly [About Turkic words in Indo-European languages].- [Text].- Toraiǵyrov ынiversitetiniń Habarshysy.-Filologia seriasy.-2022. – №3. – 171-179p
- 13 Khamitova Sh., Adilova A., Olizko N. Historical backround of Turkizms in English language. [Text]. // Bulletin of Karaganda University. Philology series.-2021.-№2.-P 53-58 <http://doi.10.31489/2021Ph2/53-58> UDK 621.313.333.02
- 14 Khassenov B. Sound symbolism in the Proto-Turkic language. // NAMES: 3L: LANGUAGE, LINGUISTICS, LITERATURE, 27(1), 102-114. <http://doi.10.17576/3L-2021-2701-08>
- 15 Kiaer J., Calway N., Ahn H. Chinese, Japanese and Korean-inspired Culinary Words in the English Language. //NAMES: 3L: LANGUAGE, LINGUISTICS, LITERATURE, 3L: LANGUAGE, LINGUISTICS, LITERATURE, THE SOUTHEAST ASIAN JOURNAL OF ENGLISH LANGUAGE STUDIES Vol 27(3), September 2021 <http://doi.org/10.17576/3L-2021-2703-01>
- 16 Khassenov B., Adilova A., Rapisheva Z. Colour Symbolism in Turkic Culture: A New Look in the Reconstruction of Colour Designation. // NAMES: PERTANIKA JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND HUMANITIES. 2022, 30(4), 1753–1766

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

ҒТАМР 16.01.45

ӘӘЖ: 81-139

К.А. Асанова, А.Т. Мырзаханова

*Қарағанды индустриялық университеті, Теміртау, Қазақстан,
(E-mail: a.myrzakhanova@tttu.edu.kz)*

Қазақ және орыс тілдерін оқытуда қолданылатын тиімді әдістер мен тәсілдер

Мақалада өскелең ұрпаққа тілдерді үйретуде қолданылатын тиімді әдіс-тәсілдер туралы айтылған. Тәсіл мен әдіске жеке-жеке тоқталып, анықтама берілген. Сабақтарда қолданылатын әдіс-тәсілдердің ерекшеліктері мен пайдалы жақтары қарастырылған.

Білім алушы оқу үдерісінде өз бетінше білім алуына бағытталып, осы мақсатта оқытушының тиімді іс-әрекеттің түрлі формаларын қолдануын көздейтін жүйелік-әрекетті тәсілге, білім алушының ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын дамытуды көздейтін коммуникативтік тәсілге, білім алушыларды белгілі бір қорытындыларға әкеліп, нәтижелі білім алуға бағытталған индуктивтік әдіске, зерттеушілік әрекет дағдыларын дамытатын, ғылыми таным әдістерімен танысуға жәрдемдесетін, білім алушының танымдық қызығушылығын қалыптастыратын зерттеу тәсіліне, үйретуші мен үйренушілердің өзара әрекеттесуін оқытудың негізі деп танитын және сондай қатынасқа жағдай жасайтын әдіс интербелсенді әдіске және т.б. әдіс-тәсілдерге анықтама біеріліп жан-жақты түсіндірілген.

Түйін сөздер: Білім беру, заманауи технологиялар, тиімділік, құзіретті өкіл, әдіс-тәсіл, дағды, белсенділік, шығармашылық ізденіс, қызығушылық, ғылыми таным, білім алушы, нәтижелі білім.

Қазіргі заман талабына сай өсіп келе жатқан жеткіншек заманауи технологияларды кеңінен пайдалануға бейім екені баршамызға аян. Сондықтан студент қызығушылығын, сабақтың тиімділігін арттыру үшін және жалпы болашақ қоғамға бейім құзыретті өкілдерді тәрбиелеу үшін түрлі әдіс-тәсілдерді қолданғанымыз жөн деп санаймыз [1].

Әдіс-тәсілдер туралы айтпастан бұрын, олардың ара жігін ажыратып алайық. Әдіс дегеніміз - техникалық құралдар, құрылғылар, көмекші заттар, көрнекі құралдар көмегімен жүзеге асырылатын іс-әрекеттер. Тәсіл дегеніміз - көмекші құралдар, аспаптар, техника көмегімен жүзеге асырылады. Мысалы, студенттерге сұрақ қою, жауап алу, ауызша түсіндіру - әдіс болса, студенттің тақтаға шығып, жаттығуды орындауы, интербелсенді тақта көмегімен жаңа тақырыпты түсіндіру, көрнекі құралдарды пайдалану тәсілдер болып табылады. Біз бұл мақалада тіл үйрету сабақтарында қолданылатын тиімді педагогикалық әдіс-тәсілдердің негізгі түрлерін теориялық және практикалық жағынан зерделеп қарастыруды жөн көрдік. Сонымен, әдіс-тәсіл түрлері және оларды сабақта жүзеге асыру жолдары:

1. Жүйелік-әрекетті тәсіл— оқу-тәрбие үдерісінде білім алушы өз бетінше білім алуына бағытталып, осы мақсатта оқытушының тиімді іс-әрекеттің түрлі формаларын қолдануын көздейді.

2. Коммуникативтік тәсіл — бірінші кезекте білім алушының ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын дамытуды көздейді. Қарастыратын мәтін, мазмұнын түсініп, туындаған жағдаятқа сәйкес тілді қолданып үйренуге бағытталған.

Студенттерге тақырып бойынша мәтін беріледі. Мәтінді оқытушының оқып беруі, аудио жазбаны тыңдату немесе оқылым т.с.с. сияқты білім беру машықтарын қолдануы мүмкін. Мәтінмен танысқан студенттер мәтінмен жұмысқа кіріседі.

Мәтінмен жұмыс арқылы мейлінше студенттерді сөйлетуге тырысамыз. Мысалы мәтін бойынша сұрақ құрастырып, оларды бір-біріне қойып, жауап алу. Мәтіннің жоспарын құрып, сол жоспар бойынша мәтінді әңгімелеу. Мәтіннің тақырыбы мен негізгі ойды табу, оған баға беру, пікір жазу, грамматикадан өткенді қайталау, еске сақтау және т.б. бойынша тапсырмалар орындау.

3. Индуктивтік әдіс. Индукция — латын сөзі. Білім алушылар белгілі бір қорытындыларға әкелу. Алдымен оқушыларға жеке заттар, құбылыстар түсіндіріледі, фактілерден қорытындылар шығартады.

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

Осы әдісті іске асыру барысында, мысалы, Брейн ринг ойынын өткізуге болады. Брейн-ринг (ағылш. *brai* - ми) - телевизиялық зияткерлік ойын. Бірінші рет эфирге 1990 жылы 18 мамырда шықты. Алғаш жүргізушісі Владимир Ворошилов болды.

Екі топ арасындағы жарысқа негізделген ойын. Әр топта 6 ойыншыдан болады. Топтар қарама-қарсы орналасқан үстелдерде жайғасады. Үстел үстінде бір кнопкадан болады. Ортада жүргізуші топтарға арналған ортақ сұрақ қояды. Жауап беру құқығын кнопканы бірінші болып басқан топ алады. Жауап қате болса, қарсы топқа ойлануға 20 секунд және жауап беру кезегі беріледі. Сұрақтың құны 1 ұпай. Ойында жеңіп шығу үшін топ 5 ұпай жинауы шарт.

Синквейн құру. Дәстүрлі синквейнді ХХ ғасырдың басында американдық ақын Аделаида Крэпси жапонның дәстүрлі *хайку* және *танка* жанрындағы шығармаларына сүйене отырып дамытты. Синквейн жазу, автордың материалдан негізгі ақпаратты таба білу, оларды қысқаша тұжырымдау және қорытындылау талап етілетін еркін шығармашылық түр болып есептеледі. Әдетте, сын тұрғысынан ойлануға мүмкіндік беретін бұл әдіс ақпаратты түйіндеуге, күрделі ойларды нақты жеткізуге, кері байланыс жасауға тиімді болып келеді. Жеке жұмыста да, топтық, жұптық жұмыстарда шығармашылықпен орындайтын тапсырма ретінде қолдануға болады. Синквейн арқылы сөздік қорды, ойлау қабілетін дамытуға болады. [2]

4. Түсіндірмелі-иллюстративтік әдіс арқылы адамзат жинақтаған тәжірибені аз уақыт ішінде беруге болады. Оның пайдасы ғасырлар бойы тексерілген және көп елдерде қолданылады. Түсіндірмелі-иллюстративтік әдіс бастауыш мектептерде кең тараған. Ол арқылы білім «дайын» күйінде беріледі. Студентке материалды қабылдауға көмектеседі, оны білім алушы түсініп, естерінде қалдырады. Бұл әдісті шектен тыс қолдануға болмайды.

5. Зерттеу тәсілі - зерттеушілік әрекет дағдыларын дамытуға, ғылыми таным әдістерімен танысуға жәрдемдеседі, білім алушының танымдық қызығушылығын қалыптастырады. Зерттеу әдісі шығармашылық жұмыс тәжірибесін жақсы үйрену үшін қолданылуы мүмкін. Зерттеу әдісі арқылы білім алушы білімін қолданып, ғылыми таным әдістерімен жұмыс істеп үйреніп, жаңа мәселелерді шешу тәжірибесін жинақтайды.

6. Интербелсенді әдіс – үйретуші мен үйренушілердің өзара әрекеттесуін оқытудың негізі деп танытын және сондай қатынасқа жағдай жасайтын әдіс. (inter – аралық, бірнеше, action- әрекет дегенді білдіреді) Өзара әрекеттестік әдетте, белгілі бір мәселені әңгімелесу, талқылау арқылы шешу. Дәл осы әдісті іске асыру мақсатында - «Проблемалық сұрақ» әдісін қолданғанда студенттер орындайтын іс-әрекеттен шығармашылық іс-әрекетке көшеді. Қоғамдағы өзекті мәселелерді шешу жолдарын қарастырып көреді. Олар мәселені шешпесе де, танымдық қабілеттерін қолдана отырып, қиындықтарды шешу жолдарын қарастырады. Мәселелерді шешу жолдарын қарастыру студенттер үшін пайдасы көп.

7. Ойындар: жағдаяттық тапсырмалар, кәсіби рөлдік ойындар. Оқыту мақсатында қолданылатын ойындардың түрлері көп. Оларды оқуда да, еңбекте де қолдануға болады. Ойын туралы көптеген теориялар бар. Солардың бірін алғаш рет жасаған Ф.Врубель. Ол: «Ойын арқылы бала өзін-өзі көрсеткісі келеді» - дейді.

8. Экспрессия (латын сөзі, бейнелеу) әдісі арқылы жасалған жағдайда білім алушылар нақты құндылықтар жасап, өздерін танытады. Білім алушылардың сахналық қойылымдарда түрлі рөлдерде ойнауы, сценарий жазулары, режиссер, ұйымдастырушы болулары, қарапайым шығарманы сахнаға лайықтап қоюы және т.б.

Дебат ойындары. Жалпы, дебат дегеніміз – белгілі бір тақырып аясында пікірсайыс, жарыссөз, айтыс десек те болады. Шешендік өнер мен ой ұшқырлығы сынға түсетін ойын. Дәлелдер мен фактілерге сүйенеді. Белгілі бір тәртіпке бағына отырып, ойыншылар бір-біріне құрмет танытады. Сондықтан оны дұрыс жоспарлай білу керек. Қатысушы білімді, батыл және әдепті болуы тиіс. Ең бастысы, дебат – ұрыс алаңы емес, нақты тақырып аясында арнайы ережелер негізінде ой жарыстыру. Ол білім алушылар үшін жаңа мүмкіндіктерге жол ашады. Ортасы өзгереді, достары көбейеді. Сөйлеу мәдениеті қалыптасып, ойды тиянақты жеткізуге дағдыланады. Үнемі ізденісте болады. Пікірсайыста жетістікке жету үшін көзқарас, мықты мінез, өз ұстанымын дәлелді түрде қорғай білуге жетелейтін ұмтылыс маңызды. Ол үшін көп кітап оқып, танымдық бағдарламаларды қарап, қарым-қатынас орната білу, аргументация дағдыларын дамыту бойынша үнемі жұмыс істеу керек.

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

9. Импрессивтік әдіс. Импрессия (латын сөзі, әсер, толғаныс, сезім) әдісі арқылы балалар мен жастар немесе ересектер шығарма және оның авторы туралы ақпарат алып, оны талдап, шығарманың негізгі идеясын айтады. Білім алушылар шығарманың негізгі идеяларын оның кейіпкерлерінің мінез-құлқымен, жүріс-тұрысымен салыстырады, өзінің сөзі мен ісіне ойлана қарай бастайды.

Егер әдістерді оқу үдерісіне тиімді енгізсе, бұл студенттердің танымдық белсенділігін арттыруға, өз бетінше оқуға және олардың шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға ықпал етеді. Студенттер оқудың қызықты және оңай өтетінін, командада жұмыс істеуді үйренетінін, білімдерін тереңдететінін және нығайтатынын түсінеді. Кәсіби біліктілікті жетілдіру және білім беру мазмұның жаңарту шеңберінде біздің құзыреттілігімізді қалыптастыру шартымен ғана біз тиімді нәтижелерге қол жеткізе аламыз деп сеніммен айтуға болады.

Жаңа әдіс-тәсілдерді тиімділігіне қарай пайдалану үшін, әр оқытушы білім алушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, педагогикалық мақсат-мүддесіне, өзінің шеберлігіне байланысты таңдап алады. Жаңа әдіс-тәсілдерді жүзеге асыруда мұғалімнің белсенділігі, шығармашылық ізденісі, өз кәсібіне деген сүйіспеншілігі, шәкірттерін бағалауы ерекше орын алады [3].

Әдебиеттер тізімі

1 <https://abyroi.art/maqala/oqytudyn-zhana-adis-tasilin-qoldanu-arqyly-oqushylardyn-shygarmashylyq-qabiletterin-arttyru/>

2 Кудайбергенова, С. А. Методики обучения казахскому языку / С. А. Кудайбергенова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2016. — № 29 (133). — С. 583-585. — URL: <https://moluch.ru/archive/133/36566/>

3 Еркибаева Г.Г., Ныязбекова К.С. Проблемы взаимосвязанного обучения родному и русскому языкам в школе с казахским языком обучения // Современные научные исследования и инновации. 2013. № 6 [Электронный ресурс]. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2013/06/25238>

К.А. Асанова, А.Т. Мырзаханова

Эффективные методы и подходы при обучении казахскому и русскому языкам

В статье рассматриваются эффективные методы и подходы, используемые при обучении языков подрастающего поколения. Подход и метод обсуждаются отдельно, и дается определение. Рассмотрены особенности и преимущества методов, используемых на уроках. Даны определения и разъяснения системно-деятельностному подходу, направленному на самообразование обучающегося в учебном процессе и предполагающему использование преподавателем различных форм эффективной деятельности с этой целью, коммуникативному подходу, предусматривающему развитие навыков устной и письменной речи обучающегося, к индуктивному методу, направленному на получение продуктивного образования, приводящего обучающихся к определенным выводам, к способу исследования, развивающему навыки исследовательской деятельности, способствующему знакомству с методами научного познания, формирующему познавательный интерес обучающегося, к интерактивному методу, который формирует взаимодействие преподавателя и обучаемых основой обучения и создает условия для такого общения, и другим методам и приемам обучения.

Ключевые слова: Образование, современные технологии, эффективность, компетентностный представитель, метод, навыки, активность, творческий поиск, интерес, научное познание, обучающийся, продуктивные знания.

К.А. Asanova, A.T. Myrzakhanova

Effective methods and approaches used in teaching the Kazakh and Russian languages

Раздел 4. «Экономика. Общеобразовательные, социально-гуманитарные и фундаментальные дисциплины»

The article talks about effective methods used in teaching languages to the younger generation. The approach and method are highlighted and defined separately. The features and advantages of the methods used in the lessons are considered. Definitions and explanations are given to the system-activity approach aimed at self-education of the student in the educational process and involving the use by the teacher of various forms of effective activity for this purpose, to the communicative approach providing for the development of oral and written speech skills of the student, to the inductive method aimed at obtaining productive education, leading students to certain conclusions, to the method of research, developing the skills of research activities, contributing to familiarity with the methods of scientific knowledge, it forms the cognitive interest of the student, to the interactive method, which forms the interaction of the teacher and the trainees as the basis of learning and creates conditions for such communication, and other teaching methods and techniques.

Keywords: Education, modern technologies, efficiency, competence representative, method, skills, activity, creative search, interest, scientific knowledge, learner, productive knowledge.

References

- 1 <https://abyroi.art/maqala/oqytudyn-zhana-adis-tasilin-qoldanu-arqyly-oqushylardyn-shygarmashylyq-qabiletterin-arttyru/>
- 2 Kудайбергенава S.A. Methodologies for Teaching the Kazakh Language / S.A. Kудайбергенава. — Text: direct // Young Scientist. — 2016. — No. 29 (133). — P. 583-585. — URL: <https://moluch.ru/archive/133/36566/>
- 3 Yerkibayeva G.G., Nyazbekova K.S. Problems of Interrelated Teaching of Native and Russian Languages in Schools with Kazakh as the Medium of Instruction // Modern Scientific Research and Innovation. 2013. No. 6 [Electronic Resource]. URL: <https://web.snauka.ru/issues/2013/06/25238>

Раздел 5

**Химические и
фармацевтические
технологии.
Безопасность
жизнедеятельности**

Раздел 5. «Химические и фармацевтические технологии. Безопасность жизнедеятельности»

ГТАМР 54.08.01

ӘӨЖ: 614.898

Г.С.Тлеулесова., Т.С.Каппарова, А.А.Чернышева, А.Ж. Мереке

*Қарағанды индустриялық университеті, Теміртау, Қазақстан
(E-mail.ru: g.tleulesova@ttu.edu.kz)*

Химия өнеркәсібіндегі жеке қорғаныс құралдары

Бұл мақалада химия өнеркәсібіндегі жеке қорғаныс құралдары қарастырылады. Арнайы киімдер мен аяқ киімдердің жұмысшының денсаулығы мен қауіпсіздігін қорғау мақсатындағы қолданылуы мен түрлері егжей-тегжейлі сипатталған. Сонымен қатар, химия өнеркәсібіндегі әртүрлі жұмыс жағдайларына жеке қорғаныс құралдарының ерекшеліктері мен оларды қолдану шарттары көрсетілген. Жұмысшыларды қорғаудың әртүрлі құралдары мен әдістері толықтай сипатталған. Тыныс алу органдарын қорғау құралдарының түрлері мен жұмыс жағдайлары, сондай-ақ басқа да жеке қорғаныс құралдары, мысалы, бастың, қолдың, көздің және терінің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін қолданылатын арнайы киімдер мен құрылғылар нақты көрсетілген.

Түйін сөздер: жеке қорғаныс құралдары, арнайы киім, қорғайтын арнайы киім, еңбек жағдайлары, жұмыс аймағы, өндірістік зиянды заттар, ластаушы заттар, ауадағы зиянды заттар, химия өнеркәсібі

Кіріспе

Арнайы киім адам денесін өндірістік зиянды заттардан сенімді қорғауы, дененің қалыпты терморегуляциясын қамтамасыз етуі, ыңғайлы, қозғалысқа кедергі келтірмеуі және ластанудан жақсы тазартылуы керек.

Арнайы аяқ киім жұмысшының аяқтарын қоршаған ортаның ықтимал зиянды әсерінен қорғауды қамтамасыз етуі керек: жаракаттар, агрессивті заттар, төмен температура, күйіктер, шаң мен ластаушы заттар.

Арнайы киім қорғаныш қасиеттері бойынша: жалпы мақсаттағы, ылғалдан қорғайтын, радиоактивті ластанудың әсерінен қорғайтын, қышқылдан қорғайтын, мұнай-майдан қорғайтын, механикалық әсерден қорғайтын, шаңнан қорғайтын, органикалық еріткіштерден қорғайтын, термиялық қорғайтын және электрден қорғайтын болып бөлінеді.

Арнайы киім костюм (куртка, шалбар) , комбинезон, жартылай комбинезон, халат, алжапқыш және т. б. түрінде болуы мүмкін.

Арнайы киімдерді жуу, залалсыздандыру, химиялық тазалау, газдан тазалау және жөндеуді кәсіпорын әкімшілігі санитариялық-эпидемиологиялық станциямен келісілген мерзімде жүргізеді. Кәсіпорын әкімшілігі жұмысшылар мен қызметшілерге арнайы киім мен арнайы аяқ киімнің берілуін және пайдаланылуын қажетті есепке алуды және бақылауды ұйымдастыруға міндетті.

Еңбек жағдайларының өзгеруімен және жаңа өндірістердің енгізілуімен көбінесе жаңа типтегі арнайы киімдер мен арнайы аяқ киімдерді әзірлеу және жасау қажеттілігі туындайды. Мұндай әзірлемені жеңіл өнеркәсіп министрлігінің институттарында тапсырыс берушінің техникалық талаптары бойынша (химия өнеркәсібінде - БХҒЗИ әзірлеген техникалық талаптар бойынша) жүзеге асырады.

Негізгі бөлім

Химия өнеркәсібінде жалпы мақсаттағы жұмыс киімдерімен қатар келесі жұмыс киімдері кеңінен қолданылады:

Раздел 5. «Химические и фармацевтические технологии. Безопасность жизнедеятельности»

Ылғалдан қорғайтын арнайы киім (су өткізбейтін және су өткізбейтін) . Су өткізбейтін судың енуінен толық қорғау үшін қолданылады. Бұл киімнің материалы-жоғары полимерлі заттардан (резеңке, поливинилхлорид, полиамидтер, полиэтилен) жасалған пленкамен нығайтылған су өткізбейтін маталар;

Су өткізбейтін судың қысқа мерзімді әсерімен ылғалдан ішінара қорғау үшін қолданылады. Бұл киім су өткізбейтін киімге қарағанда жоғары гигиеналық қасиеттерге ие. Ол гидрофобты сіндірілген тоқыма материалдарынан жасалған.

Қышқылдан қорғайтын киім жұмысшылар әртүрлі концентрациядағы қышқыл ерітінділерімен, сондай-ақ қышқылдық сипаттағы химиялық қосылыстармен байланыста болған жағдайларда қолданылады. Жұмыс істеуге тура келетін қышқылдың концентрациясына байланысты арнайы киім әлсіз қышқылдар мен излавсан, нитрон, жүнге арналған гидрофобты сіндірілген мақта матадан, күшті қышқылдарға арналған су өткізбейтін препараттармен міндетті түрде өңделеді.

Мұнай-майдан қорғайтын арнайы киім жұмысшыларды мұнайдан, майлардан, бензиннен, органикалық еріткіштерден және хош иісті көмірсутектерден қорғауға арналған. Ол ішінара нейлон және лавсан талшықтары бар зығыр және аралас маталар негізінде тегіс беті бар жоғары тығыздықтағы маталардан жасалған;

Органикалық еріткіштерден қорғау үшін, олар үлкен уыттылықпен сипатталатындықтан, дизайн ерекшеліктері мен Қолданылатын материалдар бойынша осы топтың басқа жұмыс киімдерінен ерекшеленетін арнайы киімдер қолданылады. Олар оны су өткізбейтін немесе аралас сіндірулермен өңделген тығыз мақта немесе аралас маталардан және "дауыл" жасанды былғарыдан жасайды, олардан қорғаныш төсемдері өнімнің енуіне ең сезімтал жерлерге тігіледі.

Шаңнан қорғайтын арнайы киім әртүрлі сипаттағы шаңның көп мөлшерін шығаруға байланысты жұмыстарда қолданылады. Ол молескин сияқты тегіс, тығыз маталардан жасалады, олардың тесіктері бұралмалы арналарды құрайды. Костюмнің дизайны шаңның киім кеңістігіне енуіне жол бермейтін етіп жасалуы керек.

Термиялық қорғаныс арнайы киімдері жоғары температураның әсерінен, сәулеленуден, жалыннан, ұшатын ұшқындардан, балқытылған металдың масштабынан және шашырауынан, сондай-ақ төмен температураның әсерінен қорғау үшін қолданылады. Киімнің бұл түріне арналған мата жеткілікті тығыз, тегіс, жануы қиын болуы керек, сонымен қатар мата ауа толтырылған болуы керек, ол жылуды нашар өткізеді және қызып кетуден сақтайды, сонымен қатар сәулелі жылуды әлсіз сіндіреді және оны сыртқы ортаға оңай шағылыстырады [1].

Еңбек жағдайларына байланысты жұмыс киімінің бұл түрі өте әртүрлі маталар мен материалдардан жасалған: отқа төзімді сіндірілген мақта-қағаз матадан және өрескел жүнді матадан асбест алюминийден жасалған матаға дейін.

Арнайы аяқ киім мынадай түрлерге бөлінеді: жалпы мақсаттағы, ылғалдан қорғайтын, қышқыл-сілтілі, мұнайға төзімді, термиялық қорғайтын, жарылыс қаупі бар және шаңды цехтарда жұмыс істейтіндерге арналған арнайы аяқ киім, дірілден қорғайтын, диэлектрлік және антистатикалық.

Арнайы аяқ киім былғары, резеңке және киізден жасалған болады. Ол етік, қысқа қонышты етік, ұзын қонышты етік, пима, галош, тәпішке түрінде жасалады. Жарылыс қаупі бар цехтарда жұмыс істеуге арналған арнайы аяқ киімнің жоғарғы бөлігіне «ВЗР» таңбасы қойылады.

Іс жүзінде қажетті типтегі арнайы киімдер мен арнайы аяқ киімдер химия өнеркәсібі қызметкерлерінің негізгі кәсіптері үшін жаппай өндірістің ағымдағы ұсынылған ассортиментінен арнайы каталог бойынша таңдалады.

Жұмыс беруші жұмысшылардың мөлшері бойынша ерлер мен әйелдердің арнайы киімдерін бөлек жеткізуді қамтамасыз етуге міндетті. Арнайы киім мен арнайы аяқ киімнің әрбір партиясын әкімшілік пен кәсіподақ ұйымының өкілдерінен тұратын комиссия қабылдауы тиіс. Егер кию кезінде арнайы киім немесе арнайы аяқ киім мерзімінен бұрын жарамсыз болып қалса, онда кәсіпорын оны тегін ауыстыруға немесе жөндеуге міндетті. Арнайы киім кәсіпорынның меншігі болып табылады және оны тек мақсатына сай пайдалану керек. Жұмыс аяқталғаннан кейін арнайы киім мен арнайы аяқ киімді кәсіпорын шегінен шығаруға тыйым салынады. Оларды сақтау үшін әр кәсіпорында санитарлық нормалардың талаптарына жауап беретін киім-кешек бөлмелері ұйымдастырылады.

Тыныс алу органдарын қорғау құралдары